

Деякі тез щодо проблемного поля сучасної соціальної філософії

Розглядаються основні проблемні напрямки сучасного соціально-філософського знання.

Ключові слова: соціально-філософське знання, духовні цінності, антропогенне суспільство, соціальне прогнозування.

На характер сучасного соціального знання й вимог, висунутих до нього, глибоко вплинули відносно недавні зміни в характері суспільства. Система культурних, політичних, економічних трансформацій, яких зазнав світ, починаючи від 50х–60х рр. XX ст., розглядається як онтологічна – світова за масштабом, фундаментальна за значенням, – тобто епохальна, така, що змінює саме обличчя світу. Індустріалізація, урбанізація, раціоналізація, технізація – з однієї сторони, розвиток демократії, ствердження індивідуалізму – з іншої – всі ці процеси утворили в сукупності те, що сучасністю називається модернізацією. Процеси модернізації, відчутні ще з кінця XIX ст., були у загальних положеннях розкриті класиками соціально-філософської і соціологічної думки – О. Контом, Г. Спенсером, М. Вебером, Е. Дюркгеймом та ін. Та їхні узагальнення виявились недостатніми для розкриття всіх процесів, що відбуваються сьогодні, настільки сучасність виявилась стрімкою та міліовою. Ключові моменти з цієї проблематики, висловлені переважно більшістю сучасних теоретиків суспільства (С. Хантінгтоном, У. Ростом, Р. Ароном, Д. Беллом, Т. Верленом, О. Тоффлером, Ж. Фурастьє, Д. Гелбрайтом, З. Бжезинським), у найзагальніших рисах можна представити наступними положеннями. Термін, що уособлює процеси останніх десятиліть – глобалізація. Поняття «людське суспільство» тепер набуло іншого порівняно із попередніми епохами значення – «суспільство» розглядається не як сукупність держав, національностей, ментальностей, а як тотальність. Історія з середини XX століття вийшла за рамки національної чи регіональної, вона стала світовою. Зародки цього явища беруть початок приблизно від XVI ст.: коли із розвитком капіталістичного способу господарювання у народів Західної Європи держава як головна регулююча функція поступає місцем вільному ринку. Приватна власність, свобода підприємництва, конкурентний принцип виробництва розкріпають господарську ініціативу людей, сприяють економічному росту. Вільний ринок виявив себе як такий, що володіє саморегулюючими якостями. Держава зберігає за собою лише функцію структури, яка піклується впорядкуванням економічної активності, сприянням ринку.

Крах соціалістичного «табору», планової економіки в східній Європі в останній чверті XX ст. – ці події прискорили універсалізацію ринкових відносин, поширення принципів ринку за межі економічної сфери. З'являються наднаціональні утворення різного спрямування – військові, політичні, торгово-економічні, в енергетичній сфері – як світового масштабу, так і континентальні, регіональні об'єднання (наприклад, ООН із її підрозділами, Світова Організація Торгівлі, «Велика вісімка», НАТО, Європейський Союз, Європейський парламент, Європейський Банк (європейська валюта – євро), Міжнародний трибунал, Інтерпол. Якщо в недавньому минулому світове суспільство характеризувалося як мозаїчне, його представники (народи, держави) – із власним внутрішнім життям, то тепер вони втрачають самотність, самодостатність. Суспільства набувають подібності у всіх сферах – політичній, економічній, культурній. Сприяють цьому засоби масової інформації, особливо телебачення, Інтернет. Мільйони людей водночас залучаються до подій, що відбуваються в цю мить в іншому далекому місці, чим культивуються однакові потреби, уподобання, смаки; завдяки нав'язливій рекламі одні й ті ж самі торговельні марки розповсюджуються по всьому світу (кока-кола, Макдональдс). Туризм, також міграції в пошуках кращого життя або тимчасової роботи за кордоном для вихідців із менш заможних країн – це сприяє не лише обміну тради-

ціями, але й уніфікації останніх – моди, звичок, попиту на товари широкого вжитку. Формується зручна форма спілкування – англійська мова стає світовим посередником. Розвиток комп'ютерних технологій і комп'ютеризація світової індустрії сприяють уніфікації в сфері обробки й збереження інформації, ведення діловодства і організації робочого і виробничого процесу. Економіка вже не належить окремо взятій країні, вона є світовою; наука набуває смислу тільки у співвіднесенні із світовими доробками; знання суспільства можливе тільки як знання світового суспільства.

Капіталізм як природне прагнення людей до найкоротшого шляху у задоволенні своїх потреб, в XX ст. набув нової риси, що проявляється дедалі рельєфніше: соціокультурні та економічні процеси набувають символічного характеру. Людина втягується в світ символів, образів, знаків, лексикою XXI ст. – віртуальний світ. Якщо реальна економіка виробляє реальні товари і послуги, то віртуальна (штучна, яку можна лише видавати за натуральну) має справу з образами, симуляціями. Предметом масового споживання є не сам продукт або послуга, а їхні образи, символи. ЗМІ орієнтують нас купляти не речі самі по собі, а товарні знаки – символи успішності та процвітання. Але «за нас» не лише купують, але й, як не дивно, споживають. Талановиті маркетингологи «вкладають» нам всі відчуття, які ми маємо обов'язково пережити, користуючись продуктом, причому авторитетно запевняють у наявності одних і категоричній відсутності інших. Ми не помічаємо, як із активного, «приреченого на вибір», за словами екзистенціалістів, суб'єкта, перетворюємось на пасивного «приймача» будь-чого від турботливого світу. Звичайно, поза сумнівом виявляється рентабельність тих галузей, що створюють віртуальні товари.

Відбувається розречення базових соціально-економічних складових – товару, труду, грошей. Роль грошей як всезагального еквіваленту, міри вартості поступово відходить на другорядний план. Відокремившись від речей, гроші перетворились на товар номер один у світі, утворивши незалежну сферу. Гроші стали світовими, не визнають кордонів, їхня суть – невпинний рух, «оборот». «Застрати», набувши уречевленої форми, рівнозначно втраті сутності. Тому лихварі є найвправнішими гравцями вільного ринку. Вони шанують «природу» грошей і вчасно їх «віддають» – відтворюючи збереження і примноження капіталу. Так, прибуток виникає не із виробництва, а із самого обміну як такого. Гроші роблять гроші. І гроші правлять світом. В наш час, як наводить російський дослідник А.С. Панарін в роботі «Спокуса глобалізмом», річна торгівля валютою вже складає більш 400 трильйонів доларів, що у 80 (!) разів перевищує світову торгівлю товарами [6, с. 177]. Причому спостерігається відтік грошей в односторонньому порядку – «гроші притягують гроші», дедалі поглиблюючи переки у розподілі капіталу між центром і периферією, «золотим мільярдом» шасливців та «залишком» світового загалу. «Монетаризм» як концепція всеваддя грошей сьогодні влучно визначає форму існування світового господарства. Гроші, будучи абсолютною цінністю, «покривають» собою всі інші, включаючи духовні, цінності.

Підміна реальних фактів та речей символами і маніпуляції з ними як новітній принцип самозбереження й розвитку, так само актуальні і в духовній, і політичній сферах. Остання сконцентрувалася на розробці нових технологій, механізмів маніпуляції свідомістю людей з ціллю забезпечити собі можливість керування і їхньої діяльності. Зацікавлена сторона нав'язливо намагається втовкмачити сучасній свідомості, що весь людський тисячолітній досвід, знання, мораль насправді є шимерними, такими, що не дають підстав бути впевненими в своїх почуттях і критеріях оцінки. Тобто нас намагаються запевнити в непевності нашої свідомості, при цьому широко запрошують скористатися уготованими думками, що легко засвоюються і яскраво упаковані. В таких умовах зовсім не важко чорне видавати за біле, і навпаки. Розминаються кордони між художнім словом і ненормативною лексикою, правдою і неправдою, справедливістю і беззаконням, добром і злом. На думку спадає геббельсівське «чим більшою є брехня, тим скоріше в неї повірять»... Постає питання перегляду самих основ людської культури.

В сфері культури відмічається суцільна її комерціалізація, популяризація західної, і особливо американської моделі культури, стилів життя взагалі [3, с. 11].

Противники «фетишизації» Заходу хвилюються за приводе його культурної експансії, що загрожує знищенням самобутності культури, культурним збідненням в цілому. Прихильники протилежного погляду – європоцентризму – підносять «просвітницьку»

місію Заходу, його боротьбу із застарілими звичаями, слабо розвиненими інститутами. На їхню думку, досягнути рівня добробуту західної цивілізації можна лише через наслідування західних цінностей. Обидві сторони цього спору сходяться в одному: глобалізація на сьогодні є великою проблемою, вона таїть в собі як небезпеку, так і несе надію. Цей процес, що охоплює на сьогодні всі сторони суспільного буття, потребує глибокої уваги [4, с.34–37].

Сьогодні всі суттєві зміни у загальній картині світу пов'язують із науково-технологічним розвитком. Найпоширенішим науково-дослідним принципом осягнення цивілізаційних процесів є такий, згідно якого епохи у розвитку цивілізації поділяють за типом виробництва. Мається на увазі спосіб функціонування домінуючих галузей народного господарства на кожному етапі, які в свій час поглинають найбільшу кількість працюючих. Ідеї «індустріального суспільства» зустрічаються починаючи з середини XVIII ст. разом з розвитком класових теорій як прагнення досягнути індустріальну фазу у розвитку людства. Концепцію, винесену на обговорення ще у XVIII ст. А. Тюрбо, К.А. Сен-Сімоном, можна представити у наступних положеннях. Визначальну роль в суспільстві відіграє тип виробництва; його слід розуміти не тільки як промислове виробництво, а ширше, як форму добування засобів для життя взагалі. Наприклад, вже на первісному етапі воно було представлене охотою та збиранням, пізніше – землеробством. Виробництво – всі види економічної діяльності людей і відповідні їй форми власності і класи. Кожний історичний тип розвивається поступово, на певному етапі досягає оптимальної своєї форми, «вичерпує» себе і з органічного перетворюється на внутрішньо суперечливий, антагоністичний, руйнується, відбувається перехід до іншого етапу. В основі такого поступального поетапного розвитку лежить прогрес науки, дедалі відчутний її вплив свідчить про панування наукового світогляду у майбутньому.

Таким чином, головною ідеєю теорії «індустріального суспільства» є осягнення історії суспільства крізь призму його матеріально-виробничої сфери, в основі розвитку якої – прогрес науки. Питомо вага суспільного знання прямо пропорційна суспільним потребам. Всі історично суттєві зміни пов'язані із переходом від традиційних аграрно-ремісничих суспільств до індустріальних, заснованих на машинному виробництві. Зрушення, наочні найкраще помітні в матеріально-виробничій сфері, насправді є зміною світогляду, що зумовили загальносуспільний прогрес: усвідомлення громадянських прав і свобод, утвердження демократії, піднесення державної як соціальної цінності, ріст соціальної мобільності. Але головним локомотивом всіх змін виступає економічна сфера: розвиток економіки в цілому випереджає зміни соціальних інститутів.

Розвитком ідей «індустріального суспільства» стали теорії «постіндустріального» суспільства («суперіндустріального», «технотронного», «інформаційного», «електронного», «постмодерного», «суспільства третьої хвилі», «антропогенного» суспільства). Їх автори – Д. Белл, Д. Гелбrait, З. Бжезинський, О. Тоффлер, Ф. Фукуяма, Ж. Фурастьє та ін. – доводять, що перехід від індустріального до постіндустріального суспільства визначається рядом факторів: товарно-виробничою економікою поступається місцем обслуговуючій, класовий поділ втрачає актуальність, структуру суспільства відображає професійний поділ; теоретичне знання набуває першочергового значення (університети стають головними інститутами суспільства); клас капіталістів замінює наука еліта, що відрізняється рівнем освіти й знань; соціальний конфлікт розгортається тепер не «по лінії власності», а в сфері «мозкової» конкуренції, інформаційної конкуренції, як боротьба знання і некомпетентності.

Науково-технічна і комп'ютерна революції, масштабне розростання науки і перетворення її на виробничу сферу, «випереджаючи час» технології, становлення інформаційного суспільства, глобалізація суспільних відносин, ефективність організації суспільного виробництва, ріст різноманіття форм власності – ці риси визначають обличчя сучасності. Однак багато філософів (О. Шпенглер, М. Бахтін та ін.) намагаються показати, що постіндустріальний глобалізований світ несе небезпеку втрати духовності, яка поступиться формальним комунікаційним контактам. Живе спілкування, душевні взаємини підмінюються віртуальними контактами із віртуальними ж почуттями. Партнерські взаємини забуваються в гонитві за інформацією і інтелектуальною власністю. Техніка і технології стають абсолютними цінностями, їх виробники отримують

провідну роль на ринку. В цих умовах як ніколи актуальною стає необхідність протистояння законам ринку, в якому відносини купівлі–продажу переносяться на сфери міжособових стосунків, культури, мистецтва [2, с.427].

З точки зору розвитку людини, XX століття виявило цілий ряд глибоких суперечностей і конфліктів її суспільного буття. Разом з тим, більшість соціальних філософів, з огляду на представлені ними концепції, не полишає надія, що модель найближчого майбутнього суспільства визначатимуть такі риси як гуманність і демократизм, завдяки яким суспільство буде здатним забезпечити високий рівень соціальної захищеності людини. Навіть мільярдер Дж. Сорос піддав критиці «ринковий фундаменталізм» за відсутність в ньому духовності. Він висловився за будівництво нового суспільства, де економіка слугувала б загальному благу [7, с.73].

Для концепції «антропогенного» суспільства, які поки що лежать в площині футурології (від англійського future – майбутнє, термін, вперше використаний німецьким вченим О. Флейтамом в 1943 р. для позначення концепції майбутнього суспільства) є характерним акцент на зміні сутності зв'язків між людьми, між особистістю і соціумом. Цей тип суспільства називають антропологічно фундуричним. Ключовою в системі координат постає людина із її потребами, інтересами, що передбачає мобілізацію творчої ініціативи окремою людиною. Головну роль відіграватимуть інтелект і освіта. Людина розуміється як творець, на передній план виступають її індивідуально-особистісні якості. Антропогенне суспільство розгортається під лозунгом соціальної економіки, що передбачає всеохоплюючу соціальну захищеність кожного громадянина, царство істинної справедливості. Поглибиться міждержавна інтеграція, конкретизується взаємодія наддержавних утворень у вирішенні глобальних проблем сучасності – екологічної кризи і загрози руйнування біосфери, економічної диспропорції, суспільної дегуманізації. На цю епоху уповають як на етап повернення людині «людського», панування етики над розрахунком.

Сьогоднішнє суспільство, на жаль, характеризує розкол, поляризація на полюси бідних і багатих. Контраст розкоші і злиденності не може бути здоланий з сьогодні на завтра. Вільний ринок виступає принципом, який може дати лише оптимальну (адже вільну) форму історичного руху, яка відкриває простір поступовому здійсненню свободи, розкріпає енергію людини. «Гуманізація» суспільства можлива лише як вдосконалення всіх суспільних відносин на основі принципу ринкової економіки і перш за все відносин в сфері забезпечення прав і свобод громадян. Ріст правової і соціальної захищеності людини підвищує її соціальний статус, робить її буття більш гарантованим від свавілля владних структур, окремих чиновників. Тільки на такій основі може знайти розв'язання суперечності між цілим і частиною, суспільним і особистим, цілком і засобом. Але це справа всієї наступної історії. Конкретне рішення суспільних проблем має бути справою всіх сторін, всіх суб'єктів суспільного життя.

В світлі цих проблем соціальна філософія виступає як методологія пізнання дійсності [1, с.26–28].

У фокусі уваги соціальної філософії лежать принципові питання тенденцій розвитку суспільства, тобто значна частина соціально-філософського знання сконцентрована зараз в площині прогнозування. Актуальність і практична значимість проблем прогнозування в наш час значно зросла. Соціальне прогнозування – це аналіз тенденцій розвитку суспільства на основі знання законів суспільного розвитку і дослідження минулого і теперішнього його станів.

Сьогодні більшістю теоретиків суспільства економічна сфера усвідомлюється як визначальний фактор сучасного суспільного розвитку. В західній соціально-філософській традиції розвиваються нові напрямки – філософія економіки, економічна соціологія, що мають на меті всебічне дослідження такого складного феномену як відносини з приводу виробництва і розподілу матеріальних благ. Науковці намагаються осмислити економічні реалії в комплексі із соціокультурною і геополітичною проблематикою.

Соціальна філософія XXI столітті розширює і поглиблює свій зміст. Вона виступає методологічним фундаментом для рішення загальних філософських питань, не нівелюючи при цьому заслугу в дослідженні соціальних процесів іншими суспільними науками. Постійну висуку потребу у соціальній філософії обумовлює невичерпаність

її об'єкта – суспільного буття. Багатосторонність, рухливий характер останнього зумовлюють стійку пізнавальну емансипацію, бажання побачити суспільний процес як систему, як закономірний зв'язок речей, виявити логіку процесу.

Один із великих філософів в історії І. Кант висловив думку, що хоча дії людей у історії являють собою тільки випадкову гру інстинктів й пристрастей, однак, під цим начебто позбавленим сенсу і мети рухом відкривається загальна ціль історії. Індивідуальні задатки людини повною мірою розкриваються в роді, тобто у часі, в історії. Природа мудро наділила людину розумом і волею, піклуючись не про безпечне життя людини, а про те, щоб людина сама про себе попідкувалася. Залишається сподіватися, що ті люди і народи, хто не хоче загубитися, втратити себе у невмолимому вєсвітньому поступі, завжди дослухатиметься цієї влучної думки.

Список використаних джерел

1. Алексеев П.В., Панин А.В. Философия. – М. 2001. – 608 с.
2. Барулин В.С. Социальная философия. – М., 2001. – 427 с.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения. 1998. – 256 с.
4. Бузгалин А.В. «Постиндустриальное общество» – тупиковая ветвь социального развития? // Вопросы философии. – 2002. – №5. – С. 26–43.
5. Валлерстайн И. Америка и мир: сегодня, вчера и завтра// Свободная мысль. – 1995 – №4. <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000004/st05.shtml>
6. Панарин А.С. Испытание глобализмом – М.: Эксмо, 2003. – 416 с.
7. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма: Открытое общество в опасности. – М. 1999. – 262 с.

Дедяева И.П. Несколько тезисов о проблемном поле современной социальной философии

Рассматриваются ключевые направления современного социально–философского знания.

Ключевые слова: социально–философское знание, духовные ценности, антропогенное общество, социальное прогнозирование.

Dediaeva, I.P. Several theses on the problem field of modern social philosophy

The main problem areas of modern social and philosophical knowledge are incomplete.

Key words: social and philosophical knowledge, spiritual values, human society, social forecasting.

УДК 316.3:172+130.1

Федоров Ю.В.

Пошук нової моделі цивілізаційного розвитку: втрати та здобутки

Аналізується одна з найактуальніших проблем сучасності, – пошук альтернатив цивілізаційного розвитку в умовах техногенної цивілізації.

Ключові слова: людина, антропологічна криза, техногенна цивілізація, протиріччя, духовність, катастрофа, соціокультурна ситуація.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Федоров Ю.В.

Поиск новой модели цивилизационного развития: потери и обретения

Анализируется одна из актуальнейших проблем современности, – поиск альтернатив цивилизационного развития в условиях техногенной цивилизации.

Ключевые слова: человек, антропологический кризис, техногенная цивилизация, противоречия, духовность, катастрофа, социокультурная ситуация.

Человек, веками живший и ныне частично живущий в лоне традиции, имеет четкие жизненные ориентиры, понятную систему смыслов, ценностей и норм, он занимает устойчивое положение в обществе, имеет тот или иной статус, вступает в определенные связи с окружающим миром людей. Все это и формирует сознание индивида, его субъективность, внутреннее Я.

Но современная техногенная цивилизация не позволяет выстраивать содержание нашего Я из тех или иных готовых смысловых блоков. Обнаруживается изменчивость, относительность, ситуативность некогда незыблемых истин и ценностей. В зыбком пространстве переворачиваний и подмены смыслов человеку не за что зацепиться. Он все больше становится маргинальным, беспомощным существом. Он не успевает адаптироваться к нарастающей скорости и интенсивности социальных и культурных изменений. Сегодня установилось «некое великое всеединство самых несоединимых вещей». Возможности для подстановок, сближений, переворачиваний и подмен смыслов ничем не ограничены [1]. Возникает ощущение распада, деперсонализации Я и желание найти твердую почву под ногами, вернуться к подлинному бытию.

Поиск альтернатив цивилизационного развития человечества в XXI веке, когда оно переживает не только социокультурный кризис, но и подвергается угрозе физического самоуничтожения, является сегодня поистине острейшей задачей специально–научных и философских изысканий.

Человечество подошло к очень опасному рубежу. Неотвратимо приближается мировой системный кризис: экологический, духовный, социальный, финансово–экономический. Мы максимально приблизились к критической точки морально–нравственного падения и культурно–исторического вырождения. Нарастают неразрешимые противоречия в ряде стран, ещё недавно считавшихся стабильными во всех отношениях [2]. Антропологический поворот, обозначившийся на современном